

Rattenvangers van het onbehagen

Trump en de bestormers van het Capitool

Door Petra Bolhuis

'In een altijd veranderende, onbegrijpelijke wereld hadden de massa's het punt bereikt waarop ze tegelijk alles en niets geloofden, dachten dat alles mogelijk was en niets waar. (...) De massapropaganda ontdekte dat haar gehoor te allen tijde bereid was het slechtste te geloven, ongeacht hoe absurd het was, en dat het er nauwelijks bezwaar tegen had om misleid te worden, aangezien het elke bewering toch als een leugen beschouwde.'

Hannah Arendt schrijft deze woorden in de jaren vijftig over de opkomst van het totalitarisme. Terugdenkend aan de schokkende beelden van de bestorming van het Capitool is het niet de Viking die op alle voorpagina's verscheen die mijn gedachten bezighoudt, maar de man die ik in gedachten 'De goede burger' noem, de man die in een soort opperste wanhoop riep: 'De overheid deed ons dit aan. Wij waren goede, gezagsgetrouwe burgers. Wij protesteren nu voor onze vrijheid, dát is het verschil'.

Bedreiging

Ik zag iemand die in zijn ongerustheid en uitzichtloosheid ervan overtuigd was dat het binnenstormen van het Capitool iets was wat hij moest doen voor de goede zaak. Ik zag iemand die gevangen was geraakt in het web van complotten en leugens. Trump en de zijnen hadden bijna de helft van de Amerikanen ervan overtuigd, dat deze beweringen geen leugens en complotten waren, maar dat deze waar waren. Het beeld van de werkelijkheid dat deze mensen hadden, bestond en bestaat uit het idee dat een groot deel van de overheid, van de pers en de rechterlijke macht corrupt is. Maar ook dat de democratie en de vrijheid door hen worden bedreigd. Om deze gruwelijke aanslag op het goede Amerika te boven te komen, moest Trump actief worden gesteund. Trump zou deze 'Goede burger' en alle goede burgers terugleiden naar een Amerika dat groot en goed was en waar burgers als hijzelf zich thuis zouden voelen. Nu Trump had verloren, omdat de verkiezingen waren gekaapt, moest 'De goede burger', die zich misschien nog nooit actief met de politiek ingelaten had, optrekken naar Washington en strijden voor de goede zaak.

Naar achter

Er is veel bezwaar tegen de poging om te begrijpen wat deze mensen die geweld gebruikten in het hart van de democratie bezielde. Het is alsof pogingen om het te begrijpen ook pogingen zijn om het te rechtvaardigen. Dat laatste is zeker niet mijn bedoeling, maar het is te gemakkelijk om al deze mensen weg te zetten als dom of misdadig en als vijanden van de democratie. Het is een gevarieerde groep mensen die uit verschillende motieven tot daden komt waartoe zij zichzelf een paar jaar geleden niet in staat zouden hebben geacht. En dat maakt dat ik overeenkomsten zie met wat Hannah Arendt schrijft over de opkomst van het totalitarisme. Het gaat dus niet om een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog of de misdaden van de nazi's of het communisme onder Stalin.

Handvatten

Het gaat om de aanloop van een ontwikkeling die mensen meenam op wegen die zij van tevoren nooit hadden gedacht te zullen gaan. En ... die uit kon monden in het aan de macht

komen van Stalin en Hitler. De geschiedenis moet, volgens de Deense filosoof Kierkegaard, naar achter toe worden begrepen en naar voren worden geleefd. Het gaat om een blik achterom, over een onderzoek naar herkomsten. Zo is het relevant te zoeken naar die zaken in de geschiedenis die, mede door toeval, hebben geleid tot dat verleden dat - als het er eenmaal is - een onomstotelijk feit vormt. Het verleden ligt vast, de toekomst niet. Arendt zoekt in haar verheldering van het verleden naar handvatten om te voorkomen dat we weer worden meegesleept in politieke systemen die ons de hemel op aarde beloven, maar meestal de hel veroorzaken.

Overleven

De term totalitarisme komt van Mussolini, maar Arendt gebruikt deze term om een nieuwe vorm van politieke organisatie aan te duiden die in Rusland onder Stalin en in Duitsland onder Hitler ontstaat. Ze schrijft om te begrijpen wat er in Duitsland is gebeurd in de jaren twintig en dertig, waardoor zij als Joodse vrouw naar Amerika heeft moeten vluchten om te overleven. Hoe was het mogelijk dat zij weg moest vluchten uit een land dat iedereen in Europa tot op dat moment had gezien als een cultureel gidsland. Arendt krijgt, als ze die vraag probeert te beantwoorden, direct het commentaar dat het willen begrijpen van zulke gruwelen fout is.

Onderzoeken

Over de drang en de noodzaak om te begrijpen schrijft Arendt in het voorwoord van *Totalitarisme*: 'Begrijpen betekent veeleer dat men de last van onze eeuw onderzoekt en bewust draagt - niet dat men het bestaan ervan ontkent, noch dat men er gedwee voor zwicht. Kortom, begrijpen betekent dat men aandachtig, zonder vooringenomenheid, de confrontatie aangaat met en weerstand biedt aan de werkelijkheid - wat die ook moge zijn.'

Bont

Het begrijpen van wat de mensen bezielde die het Capitool bestormden is een moeizaam proces. Juist omdat het hier gaat om een bonte stoet burgers van Amerika die gedreven worden door uiteenlopende motieven. Maar het begrijpen biedt aanknopingspunten voor een analyse die gebruikt maakt van hetgeen Arendt beschrijft over de opkomst van totalitarisme. Arendt wil begrijpen om de toekomst te veranderen, niet om het verleden goed te praten.

Arendt beschrijft een aantal kenmerken waarvan ze zegt dat deze kenmerken noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarden zijn om tot een politiek te komen die we totalitair kunnen noemen. We lopen het risico dat er op een gegeven moment voldoende noodzakelijke voorwaarden in een maatschappij aanwezig zijn om een totalitair regiem te bewerkstelligen. Dit moment dient voorkomen te worden.

Expressie

Een van de elementen die een grote rol speelt bij de opkomst van Trump - en waarvan hij een spreekwoordelijk voorbeeld is geworden - is de leugenachtigheid. Trump en zijn volgelingen zien dit niet als leugens, maar als oprechte expressie van gevoelens. Gevoel is niet consistent en daardoor kan Trump mee-resoneren met wat zijn publiek op dát moment wil horen. En terwijl hij betrapt wordt op de ene leugen na de andere, maakt hij de pers en de wetenschap uit voor leugenachtig. Leugenachtig is in zijn optiek dat ze niet dat vertellen

wat zijn gevoel op dát moment wil horen. Waarom luisteren zoveel mensen dan toch naar wat hij zegt?

Denkvermogen

De filosoof Peter Sloterdijk schrijft al in de jaren tachtig in zijn *Kritiek van de cynische rede*, dat dit alles is ingegeven door een twijfel die door een onderzoekend denkvermogen in ons is gezaaid. In de nasleep van de verlichting heeft deze twijfel ons allen een kritische blik gegeven. Wegens het succes van de verlichtingsidealen: gelijkheid, toegang tot kennis en dergelijke, ontstaat, onbedoeld en onvoorzien, een wereldwijde twijfel aan alles en iedereen. Achter elke waarheid zat een doel van iemand, een belang en dat doel en belang dienden ontmaskerd te worden. Dat mondde uit in een meer gelijkwaardige en democratische samenleving dan we ooit hadden gekend en die verandering noemen we terecht vooruitgang. Maar Sloterdijk beschrijft ook hoe cynisch de samenleving wordt. Hij constateert een toenemend verschil tussen de dom-naïeve mensen aan de ene kant en de heldere blik van de cynici aan de andere kant.

Wantrouwen

En wanneer dat verschil toeneemt, wordt 'cynisch zijn' de norm en vallen alle goede bedoelingen af als zijnde nog niet ontmaskerd eigenbelang. Wantrouwen wordt een teken van denkvermogen. De later ontstane term *Gutmensch* hoort in deze ontwikkeling thuis. De voortgang in techniek, de ontmaskeringen van overheidsfalen, corruptie en wetenschappelijke dwalingen zijn enerzijds tekenen van die vooruitgang. We kunnen kritiek leveren en daar wordt ook iets mee gedaan. Anderzijds laat het echter een beeld ontstaan dat kritische burgers laat denken dat er niemand is die het beste met hen voor heeft. En er is geen direct alternatief. Dat is het moment waarvan Arendt zegt: 'Als mensen zo vertwijfeld zijn, willen ze liever een goed complot en een leider die zegt: "volg mij", dan het complexe verhaal van een samenleving in snel veranderende context.'

Schranderheid

De volgelingen van Trump horen hem liegen, maar voor hen geldt wat Arendt schrijft over de volgelingen van totalitaire bewegingen in de twintiger jaren van de vorige eeuw: 'In plaats van de leiders afvallig te worden die hen belogen hadden, zouden ze opwerpen dat ze de hele tijd al geweten hadden dat de bewering een leugen was en zouden ze de leiders bewonderen voor hun superieure tactische schranderheid.'

Dat betekent ook dat als mensen eenmaal in die leugens geloven, oude tactieken als voorlichting en feitenverstrekking niet meer werken; het wordt allemaal gezien als meer leugens van mensen en instellingen die toch al hun geloofwaardigheid voor deze mensen hadden verloren.

Geborgen

Maar waarom zijn zoveel mensen gevoelig voor deze alternatieve feiten? Dat heeft zijn wortels in een tweede aspect waarin de eeuw van Arendt en de onze met elkaar overeenkomen. Arendt beschrijft dat mensen zich in de loop van de geschiedenis geborgen gingen voelen in nationale staten, omdat er een wederzijds belang was. Goede gezonde burgers maakten de natie sterk. De Franse filosoof Foucault noemt deze zorg van de staat: staatsraison. Als mensen worden opgeleid en gezonder worden gemaakt, dan werken zij

mee aan meer productie en meer welvaart. Maar de huidige situatie heeft door allerlei factoren niet meer al haar burgers nodig om welvaart te creëren. Sterker nog, een aantal burgers wordt duidelijk gezien als een blokkade op weg naar meer welvaart. Daar begint wat Arendt noemt overbodigheid: mensen die weten dat zij niet nodig zijn voor de vooruitgang. Die mensen geraken in een existentiële crisis. Niet alleen verliezen zij, zeker waar het neoliberalisme aanwezig is als politiek denkmodel, hun welvaart en hun perspectief. Zij verliezen ook, in een wereld waarin werken en nuttig zijn het moreel goede is geworden, hun betekenis en hun bestaansrecht. Idealen waarmee mensen zijn opgegroeid, zoals hard werken en spaarzaamheid, leveren geen beloofde *American dream* meer op.

Tweedeling

In een wereld waarin een gebrek aan welvaart en welzijn toe te schrijven is aan een tiran, biedt opstand tegen de tiran uitkomst. In een neo-liberale democratie is maatschappelijke mislukking de individuele verantwoordelijkheid van autonome subjecten. Als de tweedeling in een samenleving groeit en deze mensen geen of weinig ruimte vinden om door middel van hun eigen activiteit hier verandering in te brengen, dan is er behoefte aan een alternatief verhaal, een narratief dat het bestaan van deze mensen weer betekenis geeft. En wanneer iemand als Hillary Clinton deze mensen wegzet als *deplorables*, waar is dan hun politieke vertegenwoordiger te vinden? Zij zijn dan rijp voor een verleidelijk verhaal van een rattenvanger die hun onbehagen kanaliseert. Dat verhaal biedt Trump. Mensen hoeven hem niet aardig te vinden, ze zijn misschien tegen geweld, maar als hij het voor hen opneemt, dan staan ze bij hem in het krijt.

Gestreden

Wat Trump en andere rattenvangers van het onbehagen bieden, is dat ze één oplossing geven voor alle mensen die onderling tegenstrijdige zaken willen. Iedereen kan zich aansluiten: alle mensen die in verwarring zijn, cynici, complotdenkers, mensen die hun vrijheid vrezen, werklozen zonder perspectief. Er is één groot probleem dat direct opdoemt. De macht van de rattenvanger blijft zo lang bestaan als hij zijn volgelingen duidelijk kan maken dat er eerst gestreden moet worden vóór het beter wordt. Immers, indien hij ruim baan heeft voor het uitvoeren van zijn ideeën, dan heeft hij een probleem. Het gedeelte onbehagen van zijn volgelingen valt nu uiteen in onderling tegenstrijdige politieke wensen, die de leider nooit allemaal kan waarmaken.

Energie

Die goede toekomst moet daarom ten eerste als niet te dichtbij en ten tweede als belemmerd door tegenstanders, worden beschreven. De volgelingen zullen hun energie allereerst naar de tegenstanders moeten laten stromen. Het bestormen van het Capitool past in dit model en Trump zal zijn best doen om zo lang mogelijk vol te houden dat hij, wanneer hij macht heeft, al deze volgelingen een waarachtig en beter Amerika zal bieden. Lukt dat niet, dan zal hij volharden in de gedachte dat het had gekund. Daar ligt het gevaar van de toekomst: half Amerika kan op zoek gaan naar nieuwe leiders om hen dit zogenaamd haalbare alternatief te bieden. De tegenstanders zijn al genoemd: pers, wetenschap en rechterlijke macht zijn doelwitten geworden in deze strijd.

Wappies

'Post-waarheid is proto-fascisme en Trump is onze post-waarheidspresident geweest' schrijft Timothy Snyder in de Groene Amsterdammer van 6 januari. Daar geeft hij aan wat het probleem van deze tijd is. We kunnen zien dat er ook in Nederland partijen opkomen die het onbehagen van mensen kanaliseren in hun eigen voordeel. Ook zij willen onderling tegenstrijdige zaken onder één noemer verenigen. Die onderlinge tegenstrijdigheid dient uit zicht te blijven. Zij moeten voor het verkrijgen van macht hun volgelingen, met al hun tegenstrijdige wensen en verlangens, ervan overtuigen dat er eerst moet worden gestreden. Het aantal doodsbedreigingen op internet, het toenemend aantal bezoeken aan huis bij vermeende tegenstanders en het geweld op straat laten zien dat een deel van de bevolking klaar staat om hun vrijheid en hun recht te bevechten. En het helpt niet dat mensen die daar tegenin willen gaan, mensen met onbehagen wegzetten als wappies, misdadigers en tuig.

Overbodig

Immers als mensen zich niet gehoord voelen en aan de kant worden gezet als degenen die overbodig zijn, rest hen niets anders dan hun heil te zoeken bij mensen die zij misschien niet eens zo vertrouwen, maar die hen wel beloven hun positie te zullen gaan verdedigen. De groep die geweld gebruikt, is onderling zeer divers en dat maakt ook dat verschillende doelen verschillende mensen tot geweld aanzetten. Dat de voetbalhooligans en de boeren van Farmers Defence Force nu kordons opwerpen tegen de actievoerders die na 21.00 uur de straat opgaan spreekt in dat verband boekdelen. Het maakt echter ook iets anders duidelijk. Het laat ook zien dat er - bij al het geuite onbehagen, net als bij 'De Goede burger' waarmee ik begon - ook mensen zijn die staan voor een beter Nederland. Dat zij daarover andere denkbeelden hebben dan anderen, is van ondergeschikt belang. De democratie die we koesteren en de vrijheid die we zo hoog in het vaandel hebben maken, dat mogelijk, nee noodzakelijk.

Cocktail

Het is echter wel problematisch dat er rattenvangers van het onbehagen zijn die alle kritiek en geweld onder één noemer vangen en de giftige cocktail van uitzichtloosheid, van cynisme en van overbodigheid uitbuiten voor hun eigen gewin. Niet gehinderd door innerlijke tegenstrijdigheden kunnen zij politiek bedrijven die alle schuld van hetgeen er mis is toewijst aan tegenstanders, zoals politieke personen, wetenschappers, vluchtelingen en journalisten. Gedurende de tijd dat hun volgelingen alle pijlen op die tegenstanders richten, kunnen zij volhouden dat zij, wanneer zij eenmaal aan de macht zijn, het onmogelijke mogelijk kunnen maken: namelijk een Nederland waarin alle tegenstrijdige wensen en verlangens vervuld zullen worden. Tot die tijd hoeven de volgelingen het ingewikkelde verhaal niet te snappen. Dat regelt de leider. Die leider duldt dan ook geen inspraak.

Alternatief

De mensen die het onbehagen kanaliseren leggen de schuld van deze onderling zeer verschillende vormen van onbehagen bij de leugens van de pers, bij wetenschappers die de waarheid achterhouden, bij partijdige rechtspraak en bij een nepparlement. Als deze mensen dan letterlijk worden aangevallen door de volgelingen, zal de rattenvanger zeggen

dat hij dat geweld afkeurt en er nooit toe heeft opgeroepen, zoals Trump dat deed toen hem gevraagd naar de bestorming van het Capitool. De vraag is of er een alternatief gevonden gaat worden voor het onbehagen, anders dan de rattenvanger. Beleidsmakers en politici en media kunnen mogelijk wegen vinden om de oorzaken van het onbehagen, zoals discriminatie en ongelijke verdeling van inkomsten, aan te pakken. Worden er onvoldoende keuzes gemaakt om het onbehagen te bestrijden, dan heeft de rattenvanger van dit onbehagen vrij spel.

Waarmaken

Aan de andere kant moet de onvoorspelbaarheid en het inherente risico van het leven ook onder de aandacht worden gebracht. Onder het onbehagen van de opstandige burgers schuilt namelijk ook de gedachte dat een goed functionerende overheid alles goed zou kunnen laten verlopen in het land. Als we niet van die mythe afkomen, is er altijd wel een rattenvanger die zegt dat hij dat kan waarmaken als hij maar de ruimte krijgt. De geschiedenis heeft geleerd dat dit historisch nooit bereikte paradijs begint met geweld tegen diegenen die aangewezen worden als de belemmeringen tussen het onbehagen van nu en het goede leven ooit.

Petra Bolhuis is filosoof en orthopedagoog. Ze werkt met de zogeheten maieutische methode, die gericht is op het wakker maken van de eigen wijsheid van mensen. Door het geven van trainingen, lezingen en colleges zoekt ze de verbinding tussen de filosofie als liefde voor kennis en wijsheid en het politieke en persoonlijke dagelijks leven. Ze schreef samen met Theo Meereboer en Gradus van Florestein het boek 'Rattenvangers van het onbehagen' over de gevaren van totalitaire politieke systemen.